

славянских литератур (русские памятники письменности на юге славянства) // ИОРЯС, 1923 (на титулі 1921). Т. 26. С. 143—206. Перевидано: *Сперанский М. Н.* Из истории русско-славянских связей. Сб. статей. М., 1960. С. 7—54; *Леонид, архим.* Нова граѓа за бугарську историју // Гласник српског ученог друштва. Београд, 1871. Књ. 31. С. 243—291; *Ягич И. В.* Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке. СПб., 1896. С. 289—1067 (Книга Константина Философа и Грамматика о письменах); *Амфилохий, архим.* Что внес Киприан, митрополит Киевский и всея России, а потом Московский и всея России, из своего родного наречия и из переводов его времени в наши богослужебные книги? // Тр. III Археолог. съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г., К., 1878. Т. 2. С. 230—251; *Никольский Н. К.* Послание архимандрита печерского Досифея священно (иноку) Пахомию о святогорском уставе иноческого келейного правила // ИОРЯС. 1903. Т. 8. Кн. 2. С. 65—68; передруковано: *Никольский Н. К.* Материалы для истории древнерусской духовной письменности. СПб., 1907. № 19. С. 141—144.

Відгомони богомилства

Нові огляди вивчення богомилства вказані в примітках до т. II, с. 226.

Автор останньої великої праці про новгородських стригольників, на відміну від М. С. Грушевського, зосереджується на вітчизняних світоглядних коренях їхнього вчення: *Рыбаков Б. А.* Стригольники — русские гуманисты XIV столетия. М., 1993.

Розкриття скорочених послань М. С. Грушевського на видання фольклорних текстів та їх дослідження див. у примітках до т. IV, кн. 2.

Відгомони західного покаїнництва

Доповнену пізнішими працями бібліографію «Листа небесного» див.: *Салмина М. А.* Епистолия Иисуса Христа о неделе // Словарь XI—XIV... С. 123—124.

Апокрифи про Успеніє Богородиці розглянуто в статті: *Творогов О. В.* Апокрифические сказания о успении богородицы // Словарь XI—XIV... С. 43—44. Тут і література питання.

Відгомони чеського релігійно-національного руху

Накреслені у цьому розділі напрями вивчення чесько-українських літературних взаємин практично не розроблялися у вітчизняній науці. Це можна пояснити не лише невивченістю відповідних документальних джерел, а й тим фактом, що і радянські історики, і їхні колеги в післявоєнній Чехословаччині займалися передусім соціальними чинниками гуситського руху. Див., наприклад: *История Чехословакии.* В 3 т.: М., 1956. Т. 1. С. 134—196; *Konrad K.* Dějiny hysitské revoluce. Pr., 1964; *Varsik B.* Husitske revolučné hnutie a Slovensko. Br., 1965.

Дослідникам згаданої проблематики доведеться звернутися до багатої на фактичний матеріал праці О. В. Флоровського: *Флоровский А. В.* Чехи и восточные славяне. Прага, 1935. Поодинокі спостереження знаходимо в огляді чесько-російських, головним чином, літературних взаємозв'язків О. Прохазкової. Так, посилаючись на працю О. В. Флоровського «*Jan Hus v guském rojetí*» (Прага, 1935. С. 12—15), вона зазначає: «На користь унії з Римом працював руський архієпископ Григорій Цамблак, котрий приїхав 1418 року до Кошице і виступив на тамошньому сеймі від імені Литовської держави і західноруської землі. Тут фактично дійшло до згоди між

руським архієпископом і тими, хто присудив Яна Гуса і Ієроніма Празького до спалення»: *Prochazkova H. Po stopách dávného přátelství. Kapitoly z česko-ruských literárních styků do konce 17. století. Praha, 1959. S. 30—31.*

На жаль, чисто декларативно сказано про україно-чеські зв'язки гуситської доби в згаданій вище праці В. І. Крекотня і Д. С. Наливайка. Це буквально дві фрази: У XV ст. в Чехії розгортається гуситський рух, який був прологом до європейської Реформації. І цей рух, і породжена ним література мали вплив на громадсько-церковне життя і літературу України та Білорусії» (*Крекотень В. І., Наливайко Д. С. Від давнини до середини XVIII ст. С. 51—52.*)

Відгуки згаданої М. С. Грушевським «теорії походження гусизму з традицій східного християнства, що були зачеплені на Мораві Кирилом і Мефодієм», знаходимо в науковій літературі й дотепер. Див., наприклад: *Кишкін Л. С. Чешская и словацкая литературы // История всемирной литературы: В 10 т. М., 1984. Т. 2. С. 397.*

Раціоналістичні течії XV в. (так зване «жидівство»)

Основну новішу літературу про Йосипа Волоцького (Саніна) оглянуто в статті: *Лурье Я. С. Иосиф Волоцкий (в миру Иван Санин) // Словарь XIV—XVI... Ч. 1. С. 434—439.*

Головна наукова література останніх десятиріч про ересь «ожидовилих»: *Казакова Н. А., Лурье Я. С. Антифеодальные еретические движения на Руси XIV — начала XVI века. М.; Л., 1955. С. 109—224; Лурье Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV — начала XVI в. М.; Л., 1960. Треба відзначити, що важливу в загальній концепції коментованого тому думку О. О. Шахматова про походження цієї ересі «з Києва, з південно-західної Русі» російські дослідники не розвивали.*

З розглянутих у розділі перекладних трактатів лише «Таємниця Таємниць» вивчалася в останні десятиріччя досить активно, але, головним чином, на Заході. Див.: *Буланін Д. М. Тайная тайных // Словарь XIV—XVI... Ч. 2. С. 427—430.* На думку А. Л. Хорошкевича, перекладачем твору (або, обережніше, замовником) міг бути вихрець Аврам Езєфович Ребичкович, пан радний Великого князівства Литовського: *Хорошкевич А. Л. Русско-славянские связи конца XV — начала XVI в. и их роль в становлении национального самосознания России // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Доклады советской делегации. М., 1973. С. 411—412.*

Спираючись на мовчання про цю книгу джерел з історії ересі «жидовствующих», Я. С. Лур'є висловив сумнів у тому, що її переклад взагалі з цією ерессю пов'язаний: *Лурье Я. С. Идеологическая борьба в русской публицистике... С. 195.* Р. Згута, в свою чергу, бачить у ній політичну програму цих еретиків: *Zguta R. The «Aristotelevy vrata» as a Reflection of judaizer Political Ideology // Jahrbucher für Geschichte Osteuropas. 1978. Bd. 26. N. 1. P. 1—10.* Д. М. Буланін схиляється до традиційного погляду, при цьому посилається на те, що розглянутий М. С. Грушевським переклад «Логіки бен Маймоніда «за мовою близький до перекладу «Таємниці Таємниць», згадує архієпископ Геннадій Новгородський у переліку книг, що їх мають еретики: *Буланін Д. М. Тайная тайных. С. 429.* Аргумент цей не є вирішальним.

Питання, таким чином, за минулі десятиріччя скоріш затемнилося, ніж прояснилося. Сказане стосується й ототожнення «Таємниці Таємниць» з «Аристотелевими вратами», котре М. С. Грушевський приймав за беззаперечне: 1928 року М. Н. Сперанський повідомив про рукопис, де під заголовком «Врата Аристотеля премудраго» переписано було трактат з геомантії, і прийшов до висновку, що в «Стоглаві» згадується саме ця ворожильна книга: *Сперанский М. «Аристотелевы врата» и «Тайная тайных» // Сб. статей в честь А. И. Соболевского. Л., 1928 (Сб. ОРЯС. Т. 101. № 3). С. 15—18.*